

Кислий Анатолій Михайлович — перший заступник начальника ГУ МВС України в Київській області, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Сприяння громадян оперативним підрозділам органів внутрішніх справ як окрема наукова теорія оперативно-розшукової діяльності

У статті висвітлено основні підходи наукової теорії оперативно-розшукової діяльності щодо сприяння громадян оперативним підрозділам органів внутрішніх справ.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, органи внутрішніх справ, боротьба зі злочинністю.

Теорія оперативно-розшукової діяльності – наука, що вивчає й узагальнює досвід боротьби зі злочинністю, розробляє засоби та методи виконання завдань оперативно-розшукової діяльності – посідає провідне місце з-поміж галузей наукового знання, оволодіння основами якого є необхідною передумовою готовності працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ до здійснення професійної діяльності.

Зважаючи на сучасну криміногенну ситуацію в Україні, можна висунути такі гіпотези:

— можливо, окремі положення теорії оперативно-розшукової діяльності дійсно недостатньо розроблені й тому не чинять належного впливу на практичну діяльність;

— можливо, положення теорії, що розглядається, розроблені достатньою мірою, але не сприймаються (чи використовуються некваліфіковано) працівниками оперативних підрозділів.

Дослідження сучасного стану теорії оперативно-розшукової діяльності дозволяє дійти висновку, що поряд із незаперечними досягненнями значної плеяди вчених із розробки її положень, недостатньо розглянуті такі її складові, як мова теорії, її сутність і зміст, нормативне правове регулювання, суб'єкти, засоби, методи тощо [1].

Висуваючи це положення як вихідне, варто відзначити, що особливе місце у формуванні теорії оперативно-розшукової діяльності посідає розроблення проблем сприяння громадян органам внутрішніх справ загалом і оперативним підрозділам зокрема. Значущість їх розроблення актуалізується високою латентністю злочинності, насамперед групової й організованої, створення криміналітетом системи захисту своїх представників і злочинного бізнесу від впливу правоохоронних органів.

Проілюструвати цей висновок можна такими цифрами. За експертними оцінками, рівень оперативної поінформованості підрозділів ГУБОЗ МВС України (за участю осіб, які сприяють) про діяльність злочинних угруповань незадовільний і становить приблизно від 7 до 10 % від потрібного. Аналогічна ситуація склалася й в інших оперативних підрозділах органів внутрішніх справ (далі – ОВС).

Окрім того, викладене вище доводить необхідність подальшого вдосконалення аналізованого виду діяльності і, насамперед, шляхом розвитку його теорії. При цьому окрему наукову теорію можна представити як певну функціональну систему з певними режимами та закономірностями діяльності. Така теорія, як компонент науки, на думку А. І. Ракітова, в логічному плані “є сукупністю пропозицій, що відповідають таким умовам:

а) їхня пізнавальна роль має полягати в тому, що вони фіксують основні зв’язки (закони), властивості та відношення об’єктів;

б) кожна пропозиція повинна мати логічну форму висловлювань, тобто вона щось стверджує (або заперечує) щодо будь-якого об’єкта, ситуації, процесу;

в) пропозиції повинні виводитися у дедуктивний спосіб” [2].

Однак “окремою... теорією не може бути будь-яка сукупність окремих теоретичних положень, нехай навіть дуже значних і цілком стосовних до предметної галузі... науки. Окремі теоретичні побудови тільки тоді можуть бути об’єднані в окрему... теорію, коли вони належать лише до суворо визначеної сукупності явищ, пов’язаних, до того ж, між собою органічно” [2].

Відзначаючи наведені вище положення як вихідні, вважаємо правомірним розглянути сприяння громадян оперативним підрозділам органів внутрішніх справ як окрему наукову теорію.

Ціла низка вчених протягом останніх десятиліть приділяє пильну увагу розробці теорії сприяння громадян оперативним підрозділам (А. І. Алексєєв, В. М. Атамажитов, І. І. Басецький, Ю. С. Блінов, В. Г. Бобров, Г. К. Снілов та ін.). Проте, їхні праці переважно стосуються лише частини сприяння, зокрема питань агентурної роботи. Комплексне ж дослідження проблем сприяння громадян оперативним підрозділам не здійснювалося.

З огляду на викладене, постає необхідність подальшого наукового вивчення названих проблем за допомогою розробки окремої наукової теорії сприяння громадян оперативним підрозділам органів внутрішніх справ як самостійної інституції оперативно-розшукової діяльності. Тому, її доцільно охарактеризувати як галузь наукового знання про закономірності виникнення, функціонування та зміни процесів, явищ і відносин у галузі здійснення сприяння громадян зазначеним структурним утворенням.

В юридичній та спеціальній літературі про структурно-змістові елементи теорії існують різні точки зору. Зокрема, Р. С. Белкін, визначаючи зміст окремої криміналістичної теорії, називає три елементи: предмет, об'єкт (об'єкти) та метод окремої теорії [3]. Разом з тим, І. А. Клімов до числа елементів структури загальної теорії оперативно-розшукової діяльності відносить її об'єкт, предмет, принципи, методи та форми [3].

Загалом, зазначені елементи розкривають суть окремої теорії, проте, на наш погляд, визначаючи її зміст, не торкаються сутнісних питань, що характеризують потребу в створенні окремої теорії, її місце в загальній науковій теорії, суб'єкт споживання теорії.

Тому видається привабливішим підхід, за якого окрема наукова теорія може бути умовно розподілена на такі елементи, що відповідно характеризують:

1. Потребу в створенні окремої теорії.
2. Місце окремої теорії в теорії оперативно-розшукової діяльності.
3. Предмет окремої теорії як її основний змістовний елемент.
4. Об'єкт окремої теорії.
5. Суб'єкт споживання окремої теорії.
6. Принципи окремої теорії.
7. Форми окремої теорії.
8. Метод окремої теорії.
9. Мова (поняттєвий апарат) окремої теорії.

Кількастолітня практика розшукової діяльності неспростовно підтвердила пріоритетність сприяння громадян оперативним підрозділам зпоміж інших видів оперативно-розшукової діяльності. Найбільш підступні задуми, кримінальні дії й особи, які їх здійснювали, викривалися переважно з використанням агентури й деяких інших категорій осіб, які сприяли правоохоронним відомствам. Непересічною є їхня роль у здійсненні окремих оперативно-розшукових заходів, проведення оперативної перевірки (розробки), розшуку злочинців, викраденого майна тощо.

Провідним змістом кожної галузі наукового знання є її *предмет*, навколо якого формуються інші напрями наукових досліджень. Предметом будь-якої науки слугують закономірності об'єктивної дійсності, що зумовлюють виникнення, стан, тенденції розвитку певної групи явищ, фактів, відносин і процесів.

Багато хто з дослідників (Д. В. Гребельський, В. А. Лукашов, Г. К. Снілов, І. А. Клімов та ін.) висловлював різноманітні судження щодо закономірностей оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ. Узагальнення й інтерпретація їхніх поглядів стосовно досліджуваної нами проблеми, зрозуміло, з привнесенням у ці погляди окремих нових ідей, уможлиблює визначення основних закономірностей галузі сприяння. Незважаючи на багатоплановість цих закономірностей, вони підлягають певному групуванню та класифікації. Зокрема, їх можна об'єднати в такі основні блоки:

— закономірності, що визначають потребу оперативних підрозділів у допомозі громадян з метою виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та зумовлюють необхідність її вдосконалення й перспективи розвитку в сучасних умовах;

— закономірності, які виявляються в галузі нормативного правового регулювання досліджуваної сфери оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ;

— закономірності, які виявляються в системі організації сприяння громадян оперативним підрозділам і визначають необхідність подальшого її вдосконалення;

— закономірності, які зумовлюють тактичний зміст сприяння та необхідність його впровадження.

Насамперед, назвемо окремі закономірності, що визначають потребу в самому сприянні та його вдосконаленні. До основних з них, на наш погляд, можна віднести такі:

— об'єктивно наявна залежність між таємними способами підготовки та вчинення злочинів і вжиттям негласних заходів щодо їх запобігання та розкриття, що зумовлює необхідність залучення до цього процесу окремих осіб з числа цивільного населення;

— зумовленість результатів боротьби зі злочинністю загалом і, насамперед, її найбільш небезпечними проявами, ефективністю використання інституції сприяння;

— зв'язок між таємними способами підготовки та вчинення злочинів і необхідністю участі окремих громадян у виявленні таких фактів і причетних до них осіб;

— ускладнення оперативної обстановки в країні, що зумовлює нагальну необхідність значної перебудови оперативно-розшукової практики взагалі й підвищення ролі сприяння громадян у боротьбі зі злочинністю.

Крім названих, до числа закономірностей галузі сприяння можна, зокрема, віднести такі (без систематизації стосовно зазначених вище груп):

— закономірності виникнення, виявлення, дослідження, оцінювання та використання фактичних відомостей, що добуваються оперативними підрозділами за участю осіб, які сприяють;

— залежність застосовуваних у процесі сприяння тактичних прийомів запобігання, розкриття злочинів і розшуку злочинців, які переховуються, від способу дій осіб, які перевіряються, характеру вчинених (вчинюваних) ними злочинів;

— об'єктивна потреба в оптимізації сприяння як системи спеціального призначення, її узгодження з умовами зовнішнього середовища, змінами, що відбуваються, та орієнтацією цієї галузі оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ на боротьбу з найбільш небезпечними замаскованими злочинами;

— залежність ефективності сприяння громадян у боротьбі зі злочинністю від професійної підготовленості керівників і співробітників оперативних підрозділів;

— зумовленість результатів сприяння громадян рівнем його організації, правильним добром способів і прийомів запобігання, розкриття злочинів і розшуку злочинців, які переховуються, професійно грамотно використовуваною тактикою здійснення досліджуваної діяльності;

— залежність ефективності сприяння від активного та цілеспрямованого (за потреби, комплексного) використання сил, засобів, методів та інших складових оперативно-розшукової діяльності.

Вивчення зазначених і деяких інших закономірностей, що виявляються в галузі сприяння, дозволяє усувати наявні недоліки у практиці оперативних підрозділів і підвищувати ефективність досліджуваної нами галузі оперативно-розшукової діяльності в боротьбі зі злочинністю.

Зрозумілим є те, що перераховані нами закономірності не можливо всебічно дослідити в межах однієї науки. Тому їх аналіз має здійснюватися з використанням різних галузей наукових знань, а саме: криміналістики, кримінології, кримінального права й кримінального процесу, цивільного й трудового права, управління та психології. Звичайно, наведений перелік не може вважатися завершеним, оскільки, окремі властивості сприяння можуть бути охарактеризовані через наукові знання, наприклад, з педагогіки, психіатрії, логіки, біології, історії тощо.

Об'єкт пропонованої окремої теорії — це, з одного боку, злочинна діяльність, а з іншого — діяльність оперативних підрозділів, спрямована на забезпечення участі громадян у протидії кримінальним проявам і причетним до них особам, а також різноманітні факти, процеси, відносини та явища, властивості й ознаки, що складають обидва ці види діяльності. “Об'єктом... окремої теорії слід уважати ті явища, речі, процеси, зв'язки та стосунки, тобто ту частину предметної галузі, в якій виявляються розглядувані теорією об'єктивні закономірності” [4].

Відзначені закономірності цілком стосуються також галузі сприяння. Ми переконані в тому, що нові умови існування суспільства й держави стали передумовою нових злочинних проявів (терористич-

них актів, викрадень людей, шахрайств у економічній сфері, рекету тощо), а вони, в свою чергу, зумовили необхідність створення профільних служб і вдосконалення діяльності правоохоронних органів у боротьбі з ретельно підготовленими й замаскованими деліктами, що, зрештою, стало вимагати від оперативних підрозділів зміни підходів до визначення потреби в сприяючих особах, їх підбору, уточнення й коригування мотивації сприяння, формування негласного апарату, його розстановки та здійснення зв'язку з конфідентами, форм проникнення до злочинних груп і спільнот, зміни меж участі вказаних осіб у протиправній діяльності тощо.

Наступним блоком виступає *суб'єкт* споживання окремої наукової теорії. Ми вважаємо аксіоматичним положення про те, що теорія, базуючись на узагальненні й аналізі емпіричних фактів, головним своїм завданням визначає вдосконалення практики. Тотожна із зазначеними позиціями й висловлена у 1980-ті роки точка зору Р. С. Белкіна: "Пізнання свого предмета не може бути для криміналістики самоціллю. Пізнання, проникнення в суть предмета дослідження необхідні криміналістиці для виконання головного завдання, що стоїть перед цією наукою, — сприяння практичній діяльності для боротьби зі злочинністю" [3, с. 13].

Тому при визначенні *суб'єкта* споживання теорії, що розглядається, ми будемо виходити з того, що теорія повинна мати споживчий характер (наука не заради науки), отже, *суб'єктом* її застосування повинен виступати споживач.

Однак споживачем теорії сприяння, крім керівників і працівників органів внутрішніх справ, уповноважених на здійснення аналізованої діяльності, також є науковці, які розробляють її теоретичні положення, фахівці, котрі здійснюють нормотворчу діяльність, представники наглядових і контролюючих органів, педагоги, слухачі та курсанти спеціальних закладів, які використовують зазначені положення в навчальній практиці, а також (опосередковано) особи, залучені оперативними підрозділами до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності [5, 6].

В елементній базі окремої наукової теорії істотне місце належить її принципам. Їх традиційно розуміють як основне, вихідне положення певної теорії, вчення або керівну ідею, основне правило діяльності.

В процесі формування теорії необхідно, на наш погляд, виокреmlювати й використовувати такі принципи:

- безперервності накопичення наукового знання;
- інтеграції та диференціації наукового знання;
- зв'язку та взаємовпливу науки і практики;
- відповідності змісту та структури теорії змістові та структури пізнаваного об'єкта [7].

Виходячи з вищевикладеного, зазначені вихідні положення можна екстраполювати на теорію сприяння громадян оперативним підрозділам:

1. Теорія сприяння згідно зі змінними умовами об'єктивної дійсності постійно потребує додаткового наукового знання. Це зумовлено потребою визначення сутності такого сприяння, його цілей і завдань, форм і видів, а також конкретніших питань. Наприклад, відсутність нормативної правової регламентації поняття сприяння громадян оперативним підрозділам не дозволяє практикам трактувати його абсолютно однозначно, що, в свою чергу, призводить до використання різних підходів у практичній реалізації інституції сприяння боротьбі зі злочинністю.

2. Принцип інтеграції та диференціації наукового знання виявляється під час удосконалення загальної теорії оперативно-розшукової діяльності, розроблення її окремих елементів, а саме: правового регулювання, організації й тактики оперативно-розшукової діяльності, оперативної розробки, оперативно-розшукових методів і заходів тощо. Практично всі розробки (як зазначені нами, так й інші) активно використовують теоретичні положення сприяння в аналізованих галузях оперативно-розшукової діяльності. Проте, якщо говорити про інтеграцію наукового знання за допомогою використання теорії сприяння громадян оперативним підрозділам в інших сферах наукової діяльності, то тут існують деякі особливості. Ці особливості визначаються суворо конспіративним характером аналізованої діяльності, а отже, обмеженням категорій осіб, допущених до наукових досліджень у цій галузі.

3. Принцип зв'язку та взаємного впливу оперативно-розшукової науки і практики характеризується тим, що теорія базує свої положення (прогнози, висновки) на дослідженні практичної діяльності. І навпаки, практика використовує наукові розробки з метою вдосконалення правоохоронної діяльності. Стосовно галузі сприяння вивчення злочинності та впливу на неї оперативних підрозділів за участі в цьому процесі окремих осіб, наділених певним статусом, дозволяє теорії розробити положення для оптимізації аналізованої діяльності, а практиці – скористатися результатами теоретичних досліджень у боротьбі зі злочинністю.

4. Принцип відповідності змісту та структурі теорії змістові та структурі пізнаваного об'єкта ми розуміємо так. Досліджуючи певну галузь діяльності, теорія потребує уточнення всіх елементних ознак, інакше розроблені наукові положення не будуть цілком відповідати реальному станові справ, а отже, й зроблені висновки та пропозиції не дозволять практикам успішно виконувати свою оперативно-розшукову функцію. Викладене, з одного боку, свідчить про значущість розглянутих принципів окремої теорії сприяння, з іншого — про їх повний збіг із принципами теорії оперативно-розшукової діяльності загалом [7].

Список використаних джерел

1. Сервецкий И. В. Научно-практичный комментарий Закона Украины “Про оперативно-розыскувую діяльність” (за станом на 1 черв. 2006 р.) / И. В. Сервецкий, В. А. Дашко. — [3-те вид., доп.]. — К., 2006. — 400 с.
2. Ракитов А. И. Принципы научного мышления / А. И. Ракитов. — М. : Политиздат, 1975. — 143 с.
3. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории / Р. С. Белкин. — М. : Юрид. лит., 1987. — 152 с.
4. Климов И. А. Оперативно-розыскная деятельность как процесс познания : [монография] / И. А. Климов. — М., 1999. — 328 с.
5. Ахмажиков В. М. Об основных направлениях дальнейшего развития теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / В. М. Ахмажиков, В. Г. Бобров // Актуальные вопросы теории и практики оперативно-розыскной деятельности. — М. : Акад. управления МВД России, 2001. — С. 7–30.
6. Гребельский Д. В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / Д. В. Гребельский. — М. : Акад. МВД СССР, 1977. — 168 с.
7. Сурков К. В. Принципы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / К. В. Сурков. — М., 1995. — 236 с.

В статье раскрыты основные подходы научной теории оперативно-розыскной деятельности относительно содействия граждан оперативным подразделениям органов внутренних дел.

The article deals with the examination of the main approaches of the scientific theory of the operative-investigative activity in relation to assist law-enforcement officials

Стаття надійшла до редакції журналу 27 жовтня 2010 року.